MESCİT VE CAMİLER

On üç sene süren çeşitli baskı, tehdit, işkence ve boykotlar neticesinde Hz. Peygamber, aldığı ilâhî emirle,[1] Medine'ye hicret etmiş, günlerdir büyük merakla yolu gözlenen bu Kutlu Elçi'nin gelişi hicret yurdunda bayram havası estirmişti.

Öyle ki, Allah Resûlü'nü karşılama heyecanıyla kadınlar ve erkekler evlerin damlarına çıkmış, çocuklar ve hizmetçiler yollara dökülmüş,[2] özlemle bekledikleri Resûlullah'ı bağırlarına basmışlardı. Sıcak ve coşkulu bir karşılanmanın ardından, Allah Resûlü'nün ilk işi bu yeni Müslüman yurdunda yapılacak olan mescidin yerini tayin etmek olmuştu.

Allah'ın Sevgili Elçisi, hem mescidin yapılacağı mekânı hem de misafir olarak kalacağı evi belirlemek üzere devesi Kasvâ'yı serbest bıraktı ve onun, üzerine çöktüğü, hurma serip kurutulan düzlük bir alanı mescit yapımı için uygun buldu.

Neccâroğulları'ndan Sehl ve Süheyl adındaki iki yetim gence ait olan bu yeri, bedelini ödemek suretiyle satın aldı.[3] Arazi, inşaat yapımı için uygun hâle getirildi, hurma kütükleriyle kurulan kapının iki cephesine kerpiçten duvarlar örüldü,[4] kıblesi Mescid-i Aksâ'ya doğru olan mescide giriş için üç kapı belirlendi.[5]

Sahâbe olanca gücüyle çalışıyor, Hz. Peygamber de onlara yardım ediyordu. Büyük çabalar sonucunda, Mescid-i Nebevî olarak bilinen Hz. Peygamber'in mescidi dualar ve şiirler eşliğinde tamamlanmış oldu.[6]

Mescid Kelimesinin Anlamı:

'Mescit' sözcüğü 'tevazu ile eğilmek' anlamındaki secde etmek kelimesinden türeyen ve 'secde edilen yer' mânâsını ifade eden bir isimdir. Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde Müslümanların ibadet mekânları 'mescit' olarak anılmıştır ki, bu adlandırma oldukça manidardır.

Zira Allah Resûlü,

أَقْرَبُ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ مِنْ رَبِّهِ وَهُوَ سَاجِدٌ

"Kulun, Rabbine en yakın olduğu an, secde ânıdır."[1] sözüyle Müslüman'ın ibadetinde secdenin ayrıcalıklı bir yeri olduğunu bildirmiştir.

Daha sonraları içinde cuma namazı kılınan ve hutbe okunan daha büyük mescitlere, cemaati bir araya toplayan mânâsında 'el-mescidü'l-câmi' denilmiştir. Ülkemizde zamanla, bu tamlamanın 'cami' kısmı tek başına kullanılarak yaygınlık kazanmış, 'mescit' ismi ise müstakil olmayan, çok daha küçük ibadethanelere has kılınmıştır.

İslâm dünyasının geri kalanı ise 'mescit' ismini benimsemiş, Müslümanların en kutsal mekânları olarak bilinen Mescid-i Harâm, Mescid-i Aksâ ve Mescid-i Nebevî özel isimleriyle anılmaya devam edilmiştir.

---

[1] bû Dâvûd, Salât, 147, 148.

İlk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'den bu yana, farklı inançlara mensup olsalar da insanlar her devirde, bir araya gelip topluca ibadet edecekleri kutsal mekânlar belirlemişlerdir.

İlk İnşa Edilen Mescit:

Kur'ân-ı Kerîm'in bildirdiği üzere yeryüzünde insanlar için yapılan ilk mabet 'Mescid-i Harâm' olarak bilinen Kâbe'dir.[8] Resûlullah da Mescid-i Harâm'dan sonra yapılan ilk mescidin Mescid-i Aksâ olduğunu haber vermiştir.[9]

İslâm dinini tebliğle görevlendirilen Peygamber Efendimiz ilk zamanlarda Kâbe'nin yakınlarında namaz kılmaktaydı.[10] Evinin bir bölümünü mescit olarak ayıran ilk Müslüman Ammâr b. Yâsir olup, Hz. Ebû Bekir de evinin avlusuna bir mescit yapmıştı.

Ancak kişiye özel ibadet mekânları olan bu yerlerde toplu ibadet yapılmıyordu. Mekke döneminde ilk Müslümanlar için tam anlamıyla mescit vazifesi gören bina, Harem bölgesindeki Safâ tepesinde yer alan 'Dâru'l-erkam' adıyla meşhur olan Erkam b. Ebu'l-Erkam'ın eviydi.

Resûlullah'ın İslâm davetini devam ettirdiği ilk yıllarda inananların toplanma yeri olan, pek çok kişinin Müslüman oluşuna şahitlik eden ve bu özelliklerinden dolayı Dâru'l-İslâm ismiyle de anılan bu evde, Müslümanlar topluca namaz kılmış ve ibadet etmişlerdir.[13]

وَجُعِلَتْ لِيَ الأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهُورًا ، وَأَيُّمَا رَجُلٍ مِنْ أُمَّتِي أَدْرَكَتْهُ الصَّلاَةُ فَلْيُصَلِّ

"Yeryüzü (toprak) benim için mescit ve temiz kılınmıştır. Ümmetimden kim nerede namaz vaktine ulaşırsa hemen orada namazını kılabilir."[2]

sözleriyle toprağın namaz kılmak için uygun olduğunu bildiren Hz. Peygamber, Medine'de mescit inşası tamamlanıncaya kadar namaz vakti girdiğinde, bulduğu geniş ve temiz olan her yerde namazını eda ederdi.[15]

Ancak ilk dönemlerden itibaren Müslümanların kendilerine belirli yerleri mescit edindikleri görülmektedir. Nitekim Allah Resûlü henüz hicret yolculuğunu tamamlamamışken, Medine yolundaki son durağı olan Kubâ'ya vardığında kendisinden önce gelen ilk muhacirlerin burada namaz kılacak bir yer yaptıklarını ve Ebû Huzeyfe'nin azatlı kölesi Sâlim'in imamlığında namaz kıldıklarını görmüştü.

Kubâ'da kaldığı süre içerisinde kendisi de burada namaz kılan Allah Resûlü bu namazgâhı genişleterek 'Kubâ Mescidi' diye bilinen mescidi inşa ettirmiştir. Medine'ye yerleştikten sonra da kimi zaman yaya kimi zaman da binekli olarak sık sık bu mescidi ziyaret etmiş ve burada namaz kılmış,[17] sahâbeyi de burada namaz kılmaya teşvik etmiştir.[18]

[2] Nesâî, Mesâcid, 42.

Kubâ'da dinlendikten sonra Medine'ye varmak üzere tekrar yola çıkan Hz. Peygamber, Sâlim b. Avfoğulları'nın ikamet ettiği yere vardığında cuma namazını, Rânûnâ vadisinde daha önceden var olan bir mescitte kılmıştır.[19]

Medine'de mescit yapımı için karar kıldığı alanda ise, Medinelilerden ilk Müslüman olan kimse olduğu kabul edilen Es'ad b. Zürâre tarafından kurulmuş bir mescit vardı. Resûlullah'ın hicretinden önce Es'ad burada Müslümanlara vakit namazları ile cuma namazlarını kıldırıyordu.[20]

Kur'ân-ı Kerîm'de,

وَلَوْلَا دَفْعُ اللّٰهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فيهَا اسْمُ اللّٰهِ كَثيرًا

"Eğer Allah, bir kısım insanları diğer bir kısmı ile önlemeseydi, mutlak surette, içlerinde Allah'ın ismi bol bol anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler yıkılır giderdi." buyuran[21] Yüce Yaratan, kendisine ibadet edilen mekânların önemine işaret etmektedir.

Allah Resûlü de Müslümanların mâbedi olan mescitlerin,

أَحَبُّ الْبِلاَدِ إِلَى اللَّهِ مَسَاجِدُهَا

"Allah katında en makbul mekânlar" [22] olduğunu haber vermiş ve bulunduğu yerlerde mescit yapılmasına özen göstermiştir.

Sahâbeyi de bu konuda teşvik etmiş,

مَنْ بَنَى مَسْجِدًا لِلَّهِ بَنَى اللَّهُ لَهُ فِي الْجَنَّةِ مِثْلَهُ

"Her kim Allah için bir mescit bina ederse, Allah ona cennette bu mescidin benzeri (bir köşk) bina eder."[3] buyurmuştur.

Bu nedenle Mescid-i Nebevî'den sonra Medine'nin içinde ve çevresinde pek çok mescit bina edilmiş, bunların çoğu yapımlarını gerçekleştiren kabilelere nispet edilmiştir. Fakat bunların içinde Hz. Peygamber'in mescidi ayrıcalığını korumuş, vakit namazları bütün mescitlerde kılınmakla beraber, ilk dönemlerde cuma namazlarında bütün müminlerin Allah Resûlü'yle buluştuğu yegâne mescit Mescid-i Nebevî olmuştur.[24]

Mescitler İslâm'ın sembolü, Müslümanların birlik ve beraberliklerinin göstergesi, onların bir bölgedeki varlık ve hâkimiyetlerinin işaretidir. Resûlullah'ın (sav), bir ordu veya akıncı birliği gönderdiğinde onlara verdiği şu talimat bunu açıkça ortaya koymaktadır:

إِذَا رَأَيْتُمْ مَسْجِدًا أَوْ سَمِعْتُمْ مُؤَذِّنًا فَلاَ تَقْتُلُوا أَحَدًا

---

[3] Müslim, Zühd, 44.

"Orada bir mescit görürseniz ya da ezan sesi işitirseniz (o bölge halkından) kimseye saldırmayınız."[4]

Dırar Mescidi:

Birleştirici rolü olan mescitlerin, insanlar arasındaki farklılıkları ortaya koymak, ayrı bir zümre oluşturmak amacıyla inşa edilmesi, Müslümanlar arasındaki kardeşlik anlayışına aykırıdır.

Nitekim inananların Hz. Peygamber'in mescidinde bir araya gelerek kenetlenmelerinden rahatsızlık duyan münafıklar bu birliği bozmak, müminler arasına ayrılık sokmak ve onların aleyhinde yapacakları zararlı faaliyetler için merkez oluşturmak amacıyla bir mescit inşa etmişlerdi.

Ancak Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'de 'Mescid-i Dırâr' diye anılan bu mescidin hangi niyetlerle kurulduğunu Resûlü'ne bildirmiş ve şöyle buyurmuştu:

لَا تَقُمْ فيهِ اَبَدًا لَمَسْجِدٌ اُسِّسَ عَلَى التَّقْوٰى مِنْ اَوَّلِ يَوْمٍ اَحَقُّ اَنْ تَقُومَ فيهِ فيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ اَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللّٰهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرينَ

"Ey Peygamber! Böyle bir yere asla adımını atma. İçine adım atacağın en uygun mescit, daha ilk günden beri, Allah'tan yana takva temeli üstünde yükseltilen mescittir ki, orada arınmak isteğiyle dolup taşan kimseler vardır. Şüphesiz Allah kendini arındıranları sever." [26]

Mescitlerin İmarı:

Bu âyetlerin yer aldığı Tevbe sûresinin daha ilk başında Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

اِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللّٰهِ مَنْ اٰمَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَاَقَامَ الصَّلٰوةَ وَاٰتَى الزَّكٰوةَ وَلَمْ يَخْشَ اِلَّا اللّٰهَ فَعَسٰى اُولٰئِكَ اَنْ يَكُونُوا مِنَ الْمُهْتَدينَ

"Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar ederler. İşte doğru yola ermişlerden olmaları umulanlar bunlardır." [27]

İslâm mabetlerini ancak inanmış gönüllerin imar edebileceğini bildiren bu âyet, aynı zamanda mescitleri mânevî anlamda imar etmek şeklinde de anlaşılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber,

إِذَا رَأَيْتُمُ الرَّجُلَ يَتَعَاهَدُ الْمَسْجِدَ فَاشْهَدُوا لَهُ بِالإِيمَانِ

"Bir kimsenin mescitlere gidip gelmeyi alışkanlık edindiğini görürseniz onun imanına şahit olunuz." sözünü bu âyetle açıklamış,[28] mescitlere devam etmenin gereği üzerinde önemle durmuştur.

---

[4] Ebû Dâvûd, Cihâd, 91.

Resûl-i Ekrem mescit yolunda atılan adımların sevap kazanma vesilesi olduğunu söylemiş,[29] namaz için mescide giden bir müminin her gidiş gelişi için Cenâb-ı Hakk'ın ona cennette bir konak hazırlayacağını bildirmiştir.[30]

O, zorluk ve meşakkatlere rağmen abdesti eksiksiz ve âdâbına uygun almanın, mescitlere sık gidip gelmenin ve bu yolda çokça yürümenin, bir namazdan sonra diğerini hevesle beklemenin, mânevî dereceleri yükseltip hataları sileceğini ifade etmiştir.[31]

Karanlık gecelerde mescide gidenlerden övgüyle bahsetmiş,[32] namazı beklemek için mescitte bulunanların, bu süre içinde âdeta namazdaymış gibi sevap kazanacaklarını haber vermiştir.[33]

Allah Teâlâ'nın, kalbi mescitlere bağlı olan kimseleri kıyamet günü arşın gölgesinde gölgelendireceğini müjdelemiş[34] ve O'nun, mescitlerde ibadete devam eden kullarına olan memnuniyetini,

مَا تَوَطَّنَ رَجُلٌ مُسْلِمٌ الْمَسَاجِدَ لِلصَّلاَةِ وَالذِّكْرِ إِلاَّ تَبَشْبَشَ اللَّهُ لَهُ كَمَا يَتَبَشْبَشُ أَهْلُ الْغَائِبِ بِغَائِبِهِمْ إِذَا قَدِمَ عَلَيْهِمْ

"Müslüman bir kimse mescitleri namaz ve zikir için kendine yer-yurt edindiğinde, Allah onun bu durumuna, ailesinin gurbetten dönen kişiye sevindiği gibi sevinir.[5] sözleriyle tasvir etmiştir.

Peygamber Efendimiz mescide gelmek isteyen kadınlara mâni olunmamasını istemiş,[36] rahatsız olmamaları için mescidin bir kapısını onlara tahsis etmeyi uygun görmüştür.[37] Hz. Ömer de, daha sonra erkeklerin bu kapıdan girmesini yasaklamıştır.[38]

Ayrıca namaz kılamayacak durumda olsalar dahi büyük küçük bütün kadınların bayram namazlarında namaz kılınan alanın yanına gelerek bayram coşkusunu ve bereketini paylaşmalarını tavsiye etmiştir.[39]

İslâm dininde sadece Allah için secde edilen, yalnızca O'na dua ve ibadet edilen,[40] özel mekânlar olan mescitler, bizzat Resûlullah tarafından 'Allah'ın evleri' olarak anılmış[41] ve böylece her mescit 'Allah'ın evi' kabul edilerek Müslüman hayatının merkezine yerleşmiştir.

Ancak Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de ilk mabet olan Kâbe için 'evim' ifadesini kullanması sebebiyle,[42] Beytullah (Allah'ın evi) ismi Müslümanların kıblesi olan Kâbe'yle özdeşleşmiştir. Müslümanların kutsal mekânlar olan mescitlere girerken bu bilinçle hareket etmeleri ve mescit içerisinde bulundukları müddetçe mescit âdâbına uygun davranmaları istenmiştir.

---

[5] İbn Mâce, Mesâcid, 19.

Mescid Adabı:

İnananlar için en güzel örnek olan Hz. Peygamber, hem hâl ve hareketleri hem de sözleriyle onlara mescit âdâbını öğretmiştir. Yeterli cemaatin olduğu yerlerde mescit yapılmasını emrettikten sonra ibadetgâh olarak belirlenen bu mekânların temiz tutulmasını ve güzel kokularla kokulandırılmasını tavsiye etmiştir.[43]

Allah'ın evleri olan mescitleri temiz tutma konusunda sahâbe de oldukça titiz davranmış;[44] hatta İbn Abbâs, yağmurlu bir günde ayaklarıyla mescidi kirletmemeleri için insanların mescide gelmeyip namazlarını bulundukları yerde eda etmelerini istemiştir.[45]

Resûlullah mescide ihlâs içinde, dualarla gelen kişi için meleklerin Allah'tan mağfiret dileyeceği ve Allah'ın da kendisine rahmet edeceği müjdesini vermiştir.[46] Kendisi mescide girerken ve oradan ayrılırken çeşitli şekillerde Allah'a dua etmiş,[47] ashâbına da şu tavsiyede bulunmuştur:

إِذَا دَخَلَ أَحَدُكُمُ الْمَسْجِدَ فَلْيَقُلِ اللَّهُمَّ افْتَحْ لِى أَبْوَابَ رَحْمَتِكَ . وَإِذَا خَرَجَ فَلْيَقُلِ اللَّهُمَّ إِنِّى أَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ

“Biriniz camiye girdiğinde 'Allah'ım, bana rahmetinin kapılarını aç.', çıktığında ise 'Allah'ım, senden senin lütfunu istiyorum.' desin.”[6]

Ayrıca Rabbinin evine giren Müslüman'ın, burayı selâmlama mahiyetinde “tahiyyetü'l-mescid” namazı kılmasını istemiş,[49] hatta birinin bu namazı kılmadığını fark ettiği bir cuma günü, hutbe esnasında onu uyarmıştır.[50]

Resûlullah, mescitte bulunduğu sürece müminin vakar ve sükûnetle hareket etmesini gerekli görmüş, bu sükûneti bozacak her türlü söz ve davranıştan ashâbını men etmiştir.

Örneğin mescitte kayıp ilânı yapmayı[51] ve alışverişte bulunmayı[52] yasaklamış, cemaate yetişmek niyetiyle bile olsa cami içinde koşuşturmayı uygun bulmamıştır.[53]

Peygamber Efendimiz mescitte başkalarını rahatsız etmemenin gereği üzerinde önemle durmuş,

مَنْ أَكَلَ ثُومًا أَوْ بَصَلاً ، فَلْيَعْتَزِلْنَا أَوْ لِيَعْتَزِلْ مَسْجِدَنَا ، وَلْيَقْعُدْ فِى بَيْتِهِ

“Her kim sarımsak veya soğan yemişse bizden —ya da mescidimizden— uzak dursun ve evinde otursun.”[7] buyurmuştur.

Kesici ve delici aletlerle mescide girilmesini hoş görmemiş,[55] bunlarla camiye girme zorunluluğu varsa kimseye zarar vermemek için gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir.[56] Mescitte ibadet ederken bile ölçülü hareket edilmesi gerektiğini bildiren

---

[6] Müslim, Müsâfirîn, 68.
[7] Buhârî, İ'tisâm, 24.

Resûl-i Ekrem, kendisi itikâfta bulunduğu sırada bazı kişilerin yüksek sesle Kur'an okuduklarını işitince,

أَلاَ إِنَّ كُلَّكُمْ مُنَاجٍ رَبَّهُ فَلاَ يُؤْذِيَنَّ بَعْضُكُمْ بَعْضًا ، وَلاَ يَرْفَعْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ فِى الْقِرَاءَةِ

"Dikkat edin! Hepiniz Rabbinize münâcât ediyorsunuz. Birbirinizi rahatsız etmeyin! Kıraatte —ya da namazda— biriniz sesini diğerinden daha fazla yükseltmesin!"[8] buyurarak onları ikaz etmiştir.

Dikkatleri dağıtmaması ve rahatsız edici olmaması için kadınların mescide gelirken koku sürünmelerini hoş karşılamamış,[58] cemaatin birlikte, rahatça ibadet etmesi için kadınların erkeklerin arkasında saf tutmalarını uygun görmüştür.[59]

Zorunlu durumlarda mescitlerde gecelemek veya istirahat için yatmaktan ashâbını men etmemiş,[60] kendisi de bazı zamanlarda mescitte dinlenmiştir.[61]

Hz. Peygamber İslâm mabetlerinin inanç ve ibadet ruhunu zedeleyecek tasvirlerden arındırılmış, aşırı tezyinattan uzak, sade yapılar olmasını uygun görmüştür.

Sevgili eşlerinden Ümmü Seleme'nin Habeşistan'da gördüğü bir kilisenin duvarlarındaki resimlerden bahsetmesi üzerine,

أُولَئِكَ قَوْمٌ إِذَا مَاتَ فِيهِمُ الْعَبْدُ الصَّالِحُ – أَوِ الرَّجُلُ الصَّالِحُ – بَنَوْا عَلَى قَبْرِهِ مَسْجِدًا ، وَصَوَّرُوا فِيهِ تِلْكَ الصُّوَرَ

"Onlar öyle bir millettir ki, içlerinden iyi bir kul öldüğünde mezarının üzerine bir tapınak inşa edip, içini de bu tür resimlerle doldururlar." açıklamasını yapmış,[62] yahudi ve hıristiyanların peygamber kabirlerini tapınağa çevirdiklerini söyleyerek[63] bunun Allah'ın lânetine sebep olacağını bildirmiştir.[64]

Hz. Peygamber, mescitlerin hizmetini gören, ihtiyaçlarını karşılayan kimseleri takdir etmiş, ashâbını bu yönde teşvik etmiştir.

Nitekim ilk dönemlerde çok korunaklı olmayan Mescid-i Nebevî'nin gece yağan yağmurla ıslanan zeminini kapatmak üzere, eteğine topladığı çakılları yerlere döşeyen zâta, *"Bu (yaptığın) ne kadar güzel!"* diyerek memnuniyetini ifade etmiştir.[65]

Mescidin temizliğiyle ilgilenen siyahî bir kadının öldüğünü kendisine duyurmayan ashâbına sitem etmiş, kabrini ziyaret edip onun için cenaze namazı kılmak suretiyle mescide hizmet edenlere ne kadar önem verdiğini göstermiştir.[66]

<u>Üç Büyük Mescid:</u>

Allah Resûlü mescitler içerisinde Mescid-i Harâm,[67] Mescid-i Nebevî,[68] Mescid-i Aksâ[69] ve Kubâ Mescidi'nin ayrıcalıklı konumda olduğuna,[70] dolayısıyla buralarda ibadet etmenin faziletine işaret etmiştir.

Bu mescitlerin, tarihimizde ve kültürümüzde ayrı bir yeri vardır. Bunların farklılığı şüphesiz ki mimarî yapılarından değil, İslâm tarihindeki önceliklerinden

---

[8] Ebû Dâvûd, Tatavvu', 25.

kaynaklanmaktadır. Bilindiği gibi Mescid-i Harâm'ın İbrâhim peygambere, Mescid-i Aksâ'nın ise Süleyman peygambere kadar uzanan geçmişi vardır.

Kubâ Mescidi İslâm tarihinin ilk müstakil mâbedidir. Mescid-i Nebevî ise, Müslüman âleminde önemli bir mabet olmanın yanı sıra eşsiz bir ilim ve mâneviyât merkezi olma vasfıyla, kendinden sonraki bütün mescitlere örnek teşkil eden, Allah Resûlü'nün müminlere bıraktığı değerli bir mirastır.

Mescitlerin Diğer Fonksiyonları:

Hz. Peygamber ve onu takip eden İslâm'ın ilk dönemlerinde mescitler, dinî ve sosyal hayatın merkezi olarak ibadet haricinde de kullanılmıştır. Daha yapımı sırasında Medine Mescidi'nde, Suffe Ashâbı olarak bilinen, kendilerini ilme adamış seçkin talebeler için bir yer ayrılmıştır.[71]

Mescit içerisinde ilimle meşgul olan kimseleri görünce onları överek yanlarına oturan Allah Resûlü, (وَإِنَّمَا بُعِثْتُ مُعَلِّمًا) *"Muhakkak ki ben muallim olarak gönderildim."* buyurmuş,[9] böylece eğitim ve öğretime özel bir önem verdiğini göstermiştir.

Zaman zaman sahâbenin sorularını mescitte yanıtlamış, kendisine dini öğrenmek üzere gelen bireylere ve gruplara gerekli dinî bilgiyi burada vermiştir.[73] Kendisine gelen âyetleri mescitte okuyup açıklayarak dinin hükümlerini ve inceliklerini öğretmiş; sözleri, vaaz ve hutbeleriyle inanan gönüllere bunları yerleştirmeye çalışmıştır.

Ashâbın uygun olduğu vakitleri kollayarak bu zaman dilimlerinde onlara mescitte dersler vermiş,[74] sahâbe de onun bu tavrını devam ettirmişlerdir.[75]

Kadınların da mescitte rahatça ilim tahsil edebilmeleri için bir gününü onlara tahsis etmiştir.[76] Ashâb mescide geldiğinde halkalar kurarak Kur'an okumuş, ilmî sohbetlerde bulunmuş ve özellikle de fıkhî konuları onlarla müzakere etmiştir.[77]

Mescidin "ilim meclisi" olma özelliği sonraki dönemlerde de devam etmiş, büyük mezhep imamları ve diğer önemli İslâm âlimleri hep bu meclislerde yetişmiş, kendileri de mescitlerde ders halkaları kurmak suretiyle ilmi yaymışlardır. Böylece Hz. Peygamber'in başlattığı ilmî faaliyetler asırlar boyu devam etmiş, mescitler İslâm âleminde canlı ilim merkezleri hâline gelmiştir.

Hz. Peygamber'in evinin yanı başında bulunması ve Müslümanların rahatça toplandıkları bir mekân olması sebebiyle Mescid-i Nebevî, devletin idare merkezi olmasının yanı sıra gerekli durumlarda sosyal, hukukî, siyasî, askerî ve malî bütün işlerin görüldüğü bir merkez niteliği taşımıştır.

Bazen konuların görüşülüp karara bağlandığı bir şûra meclisi,[78] bazen davaların çözüldüğü bir mahkeme,[79]bazen bir misafirhane,[80] bazen de bir hapishane gibi kullanılmıştır.[81] Beytülmal vazifesi görmüş,[82]kimi zaman da evsiz, muhtaç kimseler için barınma imkânı sağlamıştır.[83]

---

[9] İbn Mâce, Sünnet, 17.

Şiirlerin okunduğu[84] ve savaş oyunlarının sergilendiği bir mekân olarak kullanıldığı da olmuştur.[85] Savaş için gidilen bölgelerde kurulan mescitler karargâh niteliği taşımış, bazen de yaralananlar için hastane vazifesi görmüştür.[86]

Hz. Peygamber ve sahâbe dönemlerinden günümüze dek cami ve mescitlerin inşası bütün İslâm âleminde önemli görülmüş ve Müslümanlar, nesiller boyu farklı kültür ve medeniyetlerin ürünü olan çok çeşitli mimarî ve sanatsal özelliklere sahip muhteşem camilerle yeryüzünü donatmışlardır.

Yeni kurdukları şehirlerde mescidi merkeze alan bir planlama yapmışlar; dinî mimariye önem vererek camilerin, mimarî ve tezyinat bakımından en güzel yapılar olmasına özen göstermişlerdir.

Toplumsal ihtiyaç ve yönetim zorunluluğu sebebiyle önceleri farklı amaçlarla kullanılsa da zaman içinde mescitler sadece ibadet edilen ve dinî ilimler öğretilen yerler hâline getirilmiş; yukarıda sayılan sosyal, siyasal, idarî, askerî ve malî amaçlı kullanımlardan vazgeçilmiştir. Bunları yerine getiren farklı kurumların ortaya çıkmasıyla tabiî olarak mescitlere bu hususlarda gerek kalmamıştır.

Osmanlı cami geleneğinde "külliye" kültürünün çekirdeğini oluşturan camiler sadece ibadete ayrılırken, bu muazzam mimarî yapının hemen bitişiğine veya çevresine eğitim ve sosyal hizmet kurumları, hamamlar, misafirhaneler, hastaneler gibi diğer unsurlar da inşa edilerek, camiye gelen insanların diğer ihtiyaçlarının da karşılandığı merkezler oluşturulmuştur. Günümüzde ise, özellikle büyük şehirlerde yapılan camiler aslî işlevine uygun olarak inşa edilmekte, diğer kişisel ve sosyal ihtiyaçlar, camilerin etrafına veya altına yapılan misafirhane ve ticarethane gibi çok amaçlı binalar vasıtasıyla giderilmektedir.

İçerisinde derin bir saygı ve edeple hareket edilmesi gereken mescitler, Allah'ın evleri olduğundan huzur ve sükûnetin kaynağıdır. Kimi zaman hayatın karmaşası içinde insanların nefes almasını sağlayan ve onları mânevî yönden tatmin eden bir rahatlama yeri, kimi zaman çaresizler ve kimsesizler için bir sığınak, kimi zaman da yalnızlıktan bunalan ruhların sosyalleşmesine katkıda bulunan toplumsal bir mekândır.

İslâm kardeşliğinin ve birlikteliğin sembolü olan mescitler, bir kişinin ya da zümrenin tekelinde olmadığı gibi, kadın erkek, genç yaşlı her yaştan ve her sınıftan Müslüman'ın rahatlıkla ziyaret edip ibadetlerini eda edebilecekleri yerlerdir.